

УДК 331.5.024.5:631.115.71

Дзера М., к.і.н., професор, доктор філософії,
*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З Гжицького,*

Крачковський Б., к.і.н., доцент, **Копитко А.**, к.і.н., доцент
Львівський національний аграрний університет

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЗАЙНЯТОСТІ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ АГРАРНИХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Проблеми зайнятості в державному секторі сільського господарства в умовах реформування аграрної сфери

Ключові слова: сільське господарство, зайнятість, трудовий потенціал, ринок праці, безробіття.

Постановка проблеми. Ринкова трансформація аграрної економіки на засадах її багатокладності і соціальної орієнтованості зумовлює створення рівноправних умов для здорової конкуренції і ділового співробітництва підприємств з різними формами власності і господарювання, удосконалення їх структури та організації виробництва, поліпшення стану зайнятості трудового потенціалу і підвищення рівня його раціонального використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблем зайнятості сільського населення посіла значне місце у дослідженнях провідних українських вчених О. Ю. Амосова, Д. П. Богині, О. А. Бугуцького, С. О. Гудзинського, М. І. Долінського, В. К. Збарського, О. І. Здоровцова та інших.

Проте комплексне її вивчення в контексті функціонування його державного сектору і надалі залишається актуальним особливо в умовах становлення багатокладної економіки і виникнення на цій основі нових організаційно-правових форм господарювання, що потребує оптимального їх врахування як з точки зору техніко-виробничих, так і організаційно-економічних аспектів.

Матеріали і методика дослідження. Наукову розробку теми визначено системою методологічних засад (принципів), фактологічним і статистичним матеріалом, а також результатами сучасних наукових розробок вітчизняних вчених.

Всебічне використання монографічного методу дозволило ознайомитись із загальним станом вивчення проблеми і на цій основі залучити для дослідження саме ті методики з творчого арсеналу науковців, які, пройшовши перевірку часом, отримали всезагальне визначення.

Озброєння методами аналізу динаміки порівнянь, статистичного згрупування зайнятих фізичною працею у державному секторі сільського господарства в умовах багатокладної аграрної економіки дало можливість не тільки розглянути певні моменти протікання досліджуваного процесу як хронологічно, так і стосовно різних підприємств і організацій за формами

власності, а й виявити основні чинники, що вплинули на співвідношення їх чисельності, простежити оптимальні шляхи усунення існуючої диспропорції.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз динаміки чисельності осіб фізичної праці державної форми власності у контексті зайнятості сільського населення аграрного сектору економіки в процесі формування ринкових відносин, оптимального співвідношення складових структури зайнятого сільського населення за формами власності як необхідної передумови підвищення ефективності трудового потенціалу і зростання на цій основі продуктивності сільськогосподарської праці.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теми передбачає передусім з'ясування категорії „зайнятість”. Для цього використаємо положення Закону України „Про зайнятість”, який регламентує зайнятість як діяльність громадян, пов'язаних із задоволенням особистих і суспільних потреб, що не суперечить законодавству, приносить трудовий дохід у грошовій або іншій формі. У законі передбачено, що добровільна незайнятість громадян не може бути підставою для притягнення їх до адміністративної або кримінальної відповідальності, а примушування до праці у будь-якій формі не допускається [2].

Зайнятими економічною діяльністю (зайняті) вважаються особи у віці 15-70 років, які працювали упродовж обстежувального тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому або натуральному вигляді, працювали індивідуально (самостійно) або в окремих громадян, або у власному (сімейному) підприємстві [2].

Рівень зайнятості - відносний показник, який характеризує ступінь залучення населення за віком, що підлягає обстеженню, до зайнятості. Він визначається як відношення чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років (у відсотках) до всього населення означеного віку або населення за відповідними групами: статтю, видами діяльності, освітою, місцем проживання [1].

Відразу ж зауважимо, що проблема зайнятості як у місті, так і на селі завжди була гострою і, як правило, не розв'язаною [2; 3; 6]. В умовах жорстко централізованої планової системи господарювання ілюзорна видимість її відсутності компенсувалась необґрунтованою організацією додаткових робочих місць, що і обумовлювало ефемерну зайнятість населення. Реально, латентне безробіття майже ніколи не зникало з усіх сфер економіки, але беззаперечний факт „вільних трудових ресурсів” вперше було визнано колишнім Держкомстатом СРСР на початку 90-рр. [8, с. 43]. Звичайно, це стосувалося переважно міста. У держгоспах формування робочої сили здійснювалося за принципом найму. Існуючий до 60-х років організований набір робочої сили (оргнабір) перетворився у засіб її перерозподілу. В силу вступили договірні відносини підприємства і працівника. Створення у 1967 р. органів держкомпраці по використанню трудових ресурсів, на які покладалися функції працевлаштування населення та інформування потреби в кадрах, не внесло суттєвих змін у розподіл працездатних громадян. Як і раніше, комплектуванням займалися самі підприємства. Аналіз їх діяльності надто утруднювався тим, що колишній Держ-комстат СРСР у рубрику „набір робочої сили самими підприємствами” включав без всякої диференціації різні категорії

зайнятих. Відсутньою була графа про робітників радгоспів і в зведеному звіті (форма №13-н) про виконання плану організованого набору робітників для постійної і сезонної роботи [5, с. 149].

Щодо розподілу і перерозподілу кадрів, то негативні тенденції проявилися в абсолютизації форм і методів централізованого впливу на зайнятість. Надмірному регулюванню піддавались оргнабори (до речі до цієї форми відносили перетворення колгоспів у радгоспи), плановий розподіл робочої сили відповідно до заданих обсягів виробництва, планові перенаселення і т. д. Розрахунки статистичних даних (форма №16) показали, що за першу половину 60-рр. у радгоспи Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей України, а також Автономної Республіки Крим переселено 27,1 тис. сімей, або понад 100 тис. На жаль, форму №16 згодом змінили і вона вже не давала відомостей у такому розрізі. З неї можна дізнатися про переселення населення у сільське господарство степової зони в цілому, а такими, наприклад, за першу половину 70-х років виявились 140 тис. чол. Органи оргнабору не забезпечували підприємства робітничими кадрами, а підприємства, в свою чергу, через відсутність фінансів на розвиток соціальної інфраструктури не могли закріпити переселенців на місцях. У результаті спостерігався інтенсивний їх відплив. Пріоритет централізованого планування трудових ресурсів супроводжувався дисбалансом в їх розподілі. Для значної частини держгоспів західних областей України характерними були надлишок робочих місць, а для південних - гостра їх нестача. Усунути цю диспропорцію так званою „добровільною" шефською допомогою міста, або масовими закликами до молоді організувати ударні молодіжні бригади у галузі рослинництва чи тваринництва ні разу не вдалося. Крім того, панували штучні обмеження соціально-трудової мобільності населення - адміністративне прикріплення до робочого місця (прописка, черга на житло, місце у дитсадку і т. д.).

При переході до ринку забезпеченість трудовими ресурсами села набула катастрофічного характеру. Поряд з тисячами малолюдних і майже безлюдних поселень різко зросла чисельність тих, виробнича інфраструктура котрих, була неспроможна забезпечити робочими місцями незайнятих фізичною працею осіб. Найбільше таких поселень було на Буковині, Прикарпатті і Закарпатті. Приміська зона великих промислових центрів „перенаситилась" робітничими кадрами. Для малоземельного закарпатського села безробіття вже давно стало об'єктивною реальністю. Очевидно, це спричинено не стільки становленням ринкової економіки і впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, скільки поглибленням демографічної кризи, яка розпочалась наприкінці 70-х рр. і стала невідворотним наслідком тоталітарної політики дискримінації українського села. Як наслідок, різко змінилось співвідношення зайнятих на селі. Проте механізм відтворення зайнятості вченими не розглядався. Більше того, навіть і сама постановка проблеми про працевлаштування осіб, звільнених госпрозрахунковими підприємствами в зв'язку із скороченням зайнятих, виявилась для багатьох дослідників на початку 90-х рр. несподіваною [5, с. 148, 150].

За таких умов на селі не тільки загострились існуючі проблеми зайнятості, а й виникли нові, обумовлені структурним реформуванням економіки шляхом впровадження різних форм власності. В результаті не тільки видозмінився попит на робочу силу, а й зовсім інакшим став сам соціальний статус осіб, зайнятих фізичною працею.

Аналіз чисельності зайнятого сільського населення, яке працює за місцем проживання за видами економічної діяльності (за даними Державного комітету статистики України) показує, що його структура зазнала радикальних зрушень. Якщо у 1999 р. у ній переважало сільське населення, зайняте у колективній власності, яке склало 47,8%, то у 2005 р. його питома вага знизилась до 0,9%, відповідно частка зайнятого сільського населення у державній формі власності зменшилась з 31,7% до 4,0%, і, навпаки, питома вага зайнятих у приватному секторі зросла майже у 5 разів - з 20,5% до 95,1% [9, с. 142]. Адекватним стало і співвідношення чисельності сільськогосподарських підприємств та організацій за формами власності. Із загальної їх кількості 17986 (станом на 1 листопада 2005 р.) 17120 були у приватній власності, 724 - у державній і 142-у колективній. Як бачимо, частка зайнятого сільського населення - у державній формі власності стала мізерною. За розрахунками економістів вона може бути доведена у галузі до 30%. Спрощене подолання монополізму державної власності обернулося черговим лихом для українського хлібороба [9, с. 142].

Зазначимо, що за роки радянської влади в Україні налічувалося 7291 колгосп і 2189 радгоспів. Це свідчить про те, що нині у нас стало значно більше діючих господарств, ніж їх було раніше. І це притому, що у світі зростає роль сучасних потужних сільськогосподарських товаровиробників, які забезпечують населення продуктами харчування, а переробну промисловість - сировиною. Даний процес значною мірою залежить від держави, яка покликана активно регулювати його через ефективну систему ринкових механізмів [7, с.41].

Реорганізація аграрної сфери не супроводжувалась забезпеченням належної законодавчої і соціально-економічної бази для успішного функціонування реформованих організаційно-господарських структур, не говорячи вже про державний сектор сільського господарства і, як наслідок, не відбулось створення нової системи земельних відносин, раціонально обґрунтованої та оптимальної структури зайнятості сільського населення адекватно різним формам власності.

Варто наголосити, що нераціональна залученість трудового потенціалу спричинила значні втрати у використанні матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, що вимагає необхідних заходів з боку держави щодо досягнення стабільності та забезпечення динамічного розвитку галузі, значного підвищення реальної регулюючої ролі держави у соціально-економічному розвитку села, створенні рівних умов підтримки всім виробникам незалежно від форм власності і господарювання.

Проблема ефективного використання сучасного аграрного потенціалу України набуває виняткового значення в умовах ринкової трансформації вітчизняної економіки. Нині, як ніколи раніше, зайнятість для більшості нашого населення стала визначальним джерелом його доходів. Від характеру та сфер її застосування і регулювання залежить не тільки задоволення інтересів людини,

конституювання адекватного статусу і способу життя, але й створення оптимальних умов для раціонального відтворення трудового потенціалу, неухильного підвищення матеріального добробуту і культурного рівня кожного працівника.

Висновки. Отже, формування ринкових відносин супроводжувалось не тільки застосуванням існуючих проблем зайнятості, а й виникненням цілком нових, спричинених структурною перебудовою аграрної економіки, становленням й інституціалізацією різних форм власності і, як наслідок, змінами у співвідношенні кількості підприємств і організацій сільського господарства за формами власності, динаміки зайнятості сільського населення, а відповідно, попиту на робочу силу і соціального статусу самих працівників. За таких умов помітно зросла роль Державної служби зайнятості у розв'язанні проблем працевлаштування незайнятого населення, яка покликана регулювати ринок праці, забезпечувати розробку програм сприяння зайнятості, реалізовувати ефективний механізм максимального використання трудового потенціалу аграрного сектору економіки і досягнення на цій основі високого рівня його продуктивної зайнятості.

Література

1. Амурджаев О. В. Словарь делового человека / О. В. Амурджаев. - М. : Экономика, 1992. - 250 с.
2. Дієсперов В. С. Економіка сільськогосподарської праці / В. С. Дієсперов. -К. : ІАЕ УААН, 2004. - 486 с.
3. Єсінова Н. І. Ринок праці та соціально-трудові відносини: підручник / Н. І. Єсінова. - К. : Кондор, 2004. - 432 с.
4. Про зайнятість населення: Закон України // Відомості Верховної Ради. -1991.-№14.-С. 170.
5. Крачковський Б. П. Робітники сільського господарства України: 60-і-перша половина 90-х рр. ХХ ст. / Б. П. Крачковський. - 2-е вид., перероб. і доп. - Львів : Логос, 2003. -311с.
6. Ліанова Е. М. Ринок праці : навч. посібник / Е. М. Ліанова.- К. : Центр навч. літератури, 2003. - 224 с.
7. Полозенко Д. В. Прямі та непрямі форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. - 2008. -№ 5. - С.40-44.
8. Титова Н. Проблеми зайнятості та відтворення трудового потенціалу регіону / Н. Титова, І. Замковий // Економіка України. - 1992. - № 1. - С.41-45.
9. Черенга І.І. Зайнятість сільського населення на сучасному етапі ринкових перетворень /І.І. Черенга // Економіка АПК. - 2008. - № 5. - С. 138-142.

Summary

Problem of market transformation of agrarian sector are analysed on example of structural changes of employment in its government sector as the optimal conditions of making efficient use of labour potential.

Key words: agriculture, employment, labor potential, labor market, unemployment.

Стаття надійшла до редакції 8.03.2010